

Олександр Зубченко

ПЕРЕМАГАЮЧИ ДОЛЮ

NOT
FOR SALE

НЕ ДЛЯ
ПРОДАЖУ

книга груга
Козацьке щастя

ПЕРЕМАГАЮЧИ ДОЛЮ

книга друга
Козацьке щастя

Олександр Зубченко

ПЕРЕМАГАЮЧИ ДОЛЮ

книга груза
Козацьке щастя

Пригодницький роман

Львів
Видавництво Старого Лева
2022

УДК 82.3-93
3-91

Олександр Зубченко

3-91 Перемагаючи долю [Текст] : роман. У 3 кн. Кн. 2 : Козацьке щастя /
Олександр Зубченко. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. – 320 с.

ISBN 978-617-679-293-2

1638 рік, на Лівобережжі лютують коронні війська Миколая Потоцького та Яреми Вишневецького. Козацький обов'язок змушує Івана Рубая і його вірних друзів-козаків Юрка, Петка та Миколу покинути коханих дівчат та стати на захист рідної землі.

Запорожцям не раз доведеться поглянути в очі смерті, бо їхній ворог – нещадна й всевладна польська шляхта. Бойовій майстерності звияжних козаків заздять найвправніші польські й турецькі воїни. За своїх матерів й неньку Україну вони готові і в бій без зброї піти, і один проти десятих змагатися, і, ризикуючи головою, податися до турецького хана рятувати дівчину. Доля знову розлучає Івана й красуню Оксану, щоб закохані серця, попри відстані й ворогів, все одно віднайшли шлях одне до одного. Бо «сміливі завжди мають щастя»!

УДК 82.3-93

© Олександр Зубченко, текст, 2017
© Марія Фоя, обкладинка, 2017
© Видавництво Старого Лева, 2017

ISBN 978-617-679-293-2

Усі права застережено

Вибори кошового

Під сірохмарним зимовим небом, що сипало дрібним снігом, немов пшоном, хвилювалося море смушкових козацьких шапок зі синіми й червоними шликами. Деякі шапки вирізнялися, бо були обшиті хутром. Під ними грілися голови досвідчених козаків, котрі і в походах побували, і ворогів багатенько порубали. Ще й здобич не пропили у шинку, а витратили на дороге соболине хутро – щоб зелена молодь озиралася й цокала язиками від захвату.

Тисячі козаків напружено прислухалися до низького сивовусого полковника у хутряному кунтуші, який стояв на дерев'яному помості в оточенні старшини. Його гучний голос ледь проривався крізь несамовитий галас козацької юрби:

– Браття козаки! – кричав він, почервонівши від напруги. – Дайте слово сказати! Та замовкніть нарешті!!!

Але натовп не стихав.

– Геть Яцька Острянина!

– Яцько – баба, а не козак! – кричали одні.

– Яцька – у кошові! – горлали другі.

– Скидана!!! – ревли треті.

– До біса Яцька! Гуню кошовим! – знову вигукували перші.

Козаки так розпалилися, що місцями у натовпі навіть спалахували бійки. Їх намагалися заспокоїти більш врівноважені козаки.

Яків Острянин, високий полковник із незвичною для козака рудою борідкою, яка маскувала спотворене віспою обличчя, стояв на помості біля Гуні та полковника Мартина Незнанського. Він нервово покусував губи, стріляючи очима у натовп. Раптом відсторонив Скидана і гучно мовив:

– Брати! Діти мої, запорожці!

Юрба притихла. Козаки перестали гамселити один одного й очікувально дивилися на полковника, тяжко відхекуючись.

– Брати-козаки! – звернувся Острянин. – Тут дехто назвав мене, козака, полковника, бабою! І за що, скажіть, мені така наруга? Хто докаже, що це справедливо?

– А чому Павлюкові не допоміг, Дніпра не перейшов? – пролунав чийсь високий голос, і козаки залементували:

– Так, поясни, зраднику, чому?

Острянин почекав, доки юрба викричиться, витягнув з-за пояса сувій з печаткою, що бовталася на шовковому шнурку, і прокричав:

– Ось чому!

Козаки презирнулися й загомоніли вже тихіше.

– Що це?! – гукнув хтось.

– А це, браття, відповідь на ваше запитання, чому я не пішов через Дніпро до Павлюка.

Острянин зробив паузу, тримаючи сувій над головою. Тим часом юрба лементувала, вимагаючи пояснень.

– Це, браття, лист від Павлюка. Кошовий переслав мені його з гінцем, коли вирушив з-під Чигирина, від порохових варниць.

– Читайте, полковнику, що він там пише!

Острянин розгорнув сувій і зачитав листа. Павлюк наказував Острянину разом з його козаками та посполитими триматися наразі лівого берега. А коли потрібна буде допомога – Павлюк знову надішле листа.

– Як бачите, я виконував наказ гетьмана! А те, що він не дав іншого наказу, не моя провина!

Знову почулися вигуки:

– Яцька – у кошові!

– Яцько – не баба, а справжній козак!

Опоненти похмуро мовчали. Схвальний галас більшості заглушив ті кілька голосів, що вимагали вибрати кошовим Гуню. А поміж юрби тим часом кілька козаків роздавали золото, тихо промовляючи:

– Кричіть за Яцька!

Нова хвиля галасу струснула простір, вимагаючи кошовим Яцька Острянина. Той стояв, піднявши руку з листом, наче з булавою. Скидан знову вийшов наперед.

– Отож, волите кошовим Острянина? – закричав він.

– Волимо!!! – прогрімів єдиним подихом юрба. Скидан узяв булаву і простягнув Острянину. Той, за давнім звичаєм, відсторонив її. Скидан знову подав булаву, а Острянин знову відсторонив. За третім разом Острянин таки взяв булаву і вклонився козакам на всі чотири сторони. Юрба ревла, вітаючи нового кошового отамана. Підійшов генеральний суддя з казанцем грязюки й почав жменями ляпати її на голову обранцеві. Острянин стояв терпляче, вдивляючись у натовп крізь патьоки теплого багна, розведеного поспіхом із промерзлої землі й окропу. Дивні почуття охопили його душу: щастя від такої козацької пошани і водночас тривога. На ньому тепер відповідальність

за долю тисяч козаків, за долю визвольної війни, за долю, врешті, рідного краю. У цьому душевному стані він не помітив, як із руки випав сувій і, згорнувшись, покотився, гнаний вітром, просто до ніг Карпа Скидана. Той підняв сувій і глянув мимохіть на текст. За мить його обличчя змінилося.

– Це не Павлюкова рука! – здивовано прошепотів старий полковник.

Побратими на Січі

У стоголосому натовпі стояли троє молодих козаків і похмуро спостерігали за всім, що коїться. В одного за спиною стирчали незвичні для козака мечі. У двох інших зброя була традиційна. Але, крім шабель, вони мали по два пістолі та довгі ножі. Озброєння доповнювали сагайдаки для стріл та луки. То були наші давні знайомі – Іван Рубай, Микола Хліб і Юрко, Іванів брат. Уже майже тиждень, як вони повернулися на Січ, а їх ще навіть не викликали розпитати про оточення Павлюка під Боровицею. Добре, хоч записали знову до Величківського куреня й поставили на постачання.

Робити хлопцям було нічого, окрім згадувати кожен своє. Ще й боліла душа за Галагана. Загибель побратима тяжко вразила козаків, і ніякі пісні біля вогнищ не могли їх розвеселити. Іван згадував татарський полон, батька й матір, життя у Китаї, свого названого батька Хо Чжоцзоу. У пам'яті миготіли спогади: втеча з Китаю, порятунок від смерті у льодовитих киргизьких степах, Азімбек, Гульзат – щира й ласкава дівчина. Донські козаки, Зв'ягін, мандрівка додому, зустріч з Оксаною і... кохання. Потім повернення на Дон, з'єднання із запорожцями, поєдинок з Галаганом та його щира дружба. Битва за Азов, зустріч із братом,

якого жорстока доля занесла до Стамбула, у ряди яничарів. А далі – війна, втрати, смерть Оксаниних батьків та братів, її визволення з рук чигиринського старости, помста. Іван дивувався, скільки всього трапилося за один рік. Наче півжиття минуло...

Коли старшина пішла до січової церкви на молебень, а козацтву викотили кілька бочок горілки, Іван з побратимами рушив до куреня погрітися. Довге стовбичення на морозі далось взнаки: ноги у старих зачовганих чоботях зовсім стерпли. Треба було якось розігнати кров. На відміну від інших козаків, побратими у бійки не встрявали, та й горілки не пили. Тож залишалося хіба що йти до казана з кашею. Раптом Іван звернув увагу на нестарого ще козака, який зібрав біля себе невелике товариство і щось там нашіптував. Іван упізнав козаків: це вони роздавали гроші за підтримку Острянина. Але було ще щось. Десь бачив Іван цього козака з рудими вусами, що промовляв до гурту тихим, але різким, наче заржавілим голосом. На думку нічого не спадало, але серце не покидав спомин про якесь швидкоплинне знайомство. Іван замислено почвалав по глибокому снігу до побратимів, які нетерпляче на нього позирали.

– Іване! – раптом почув козак голос полковника Скидана. Той саме йшов до січової канцелярії. – Чого остовпів? Щось цікаве побачив?

– Так, цікаве, пане полковнику, – відповів Іван, підходячи ближче і вклоняючись.

– Ну, що за церемонії, друже! – обійняв козака полковник. – То що ти кажеш?

– Та он... – показав Іван батоном на підозрілу братію. – Вони гроші роздавали, щоб козаки за Острянина голосували.

– Он воно що... – протягнув Скидан, примружуючи очі та вдивляючись в обличчя козаків. – Щось я нікого з них не пригадую. Слухай, козаче, ти придивися за ними. Може, щось підозріле помітиш – то доповіси. А я зараз в Острянина спитаю по-козацьки.

Іван згідно кивнув головою й побіг наздоганяти побратимів. Скидан, постоявши трохи, подибав до канцелярії, де зібралася старшина на чолі з новоспеченим кошовим відсвяткувати подію.

Острянин стояв посеред кімнати розчервонілий і радісний, приймаючи вітання від старшини. Особливо втішився, коли його привітав Дмитро Гуня, його найближчий конкурент. Розцілувавшись, кошовий пильно подивився в очі Гуні – чи не закралася в душу заздрість. Але очі полковника були чисті й іскрилися радістю – воля товариства була для нього законом. Полковники піднімали келихи з горілкою і гучно цокалися, вигукуючи: «Слава!»

Раптом грюкнули двері. На порозі став насуплений Скидан. Усі мимоволі обернулися на цей гуркіт і застигли, побачивши полковника. Його зловісний вигляд надто відрізнявся від веселого й галасливого настрою старшини, вже підігрітої кількома келихами горілки.

– Оце хотів спитати! – промовив гнівно Скидан, звертаючись до Острянина. – Скільки золотих коштує твоє вибання? Може, і я до наступного разу назбираю?

– Що ти мелеш, полковнику?! – заревів Острянин, хапаючись за ручку шаблі. Його червоне лице вкрилося плямами, а руда борідка засмикалась. Присутні остовпіло дивилися на обох, тримаючи невипиті келихи.

– Я не мірошник, щоб молоти, а кажу те, що знаю напевно!

– Доведи!

– Вірні козаки бачили своїми очима, як твої люди давали золото запорожцям, щоб кричали за тебе! – гаряче відказав кошовому Скидан.

– Брехня! У мене немає ніяких своїх людей окремо від запорожців, і я нікому не наказував давати гроші!

– Присягнись!

– Справді! Нехай присягнеться на хресті святому! – втрутився Гуня. – Тоді вже будемо думати, що до чого...

Острянин різко обернувся, оглядаючи стіни. Помітивши невелике розп'яття, кошовий підійшов ближче, вклонився, широко перехрестився, поцілував хреста й урочисто сказав:

– В ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа присягаюся, що нікому грошей не давав й нікого не примушував підкупувати запорожців на свою користь!

Старшина полегшено заворушилася і схвально загомоніла. Дехто крадькома випив горілки, витираючи спітніле чоло. Але Скидан стояв так само похмуро.

– Виходить... хтось зайшлий втручається у вибори, а це ще гірше... – мовив про себе.

А тоді розпростався і звернувся до Острянина:

– Пробачте, пане кошовий, але то був мій обов'язок усе перевірити. Дозвольте арештувати й допитати тих негідників!

Острянин поважно кивнув головою на знак згоди, і Скидан миттю вибіг на вулицю, віддаючи накази охороні. Кошовий дивився вслід полковнику й нервово жував кінець рудого вуса. Він сам був спантеличений тим, що трапилось. Хтозна, чи то була провокація, чи щось глибше й далекоглядніше. Йому стало не до веселощів, тож старшина, відчувши настрій кошового, швидко розійшлася.

Підозрілих козаків на Січі вже не знайшли. Під вечір, коли змінювали варту, на далекому посту виявили вбитого вартового і сліди сімох коней.

Зайшовши до порожнього куреня, побратими підійшли до великої печі, де гуділо вогнище, випромінюючи бажане тепло. У печі стояв казан з кашею, яку козаки називали «саламахою»: вона сердито булькала й наповнювала курінь смачними пахощами. У животі негайно пробудилося таке бажання їсти, що не було сили чекати, доки та каша довариться. Хлопці витягли казанці й хотіли вже набрати собі варива, але сварливий голос кухаря привів їх до тями:

– А щоб вам, трясця вашій матері! Що, нетерплячка б'є?! Ану, – замахнувся кухар ополоником. – Утікайте, доки не покличу!

Козаки, сміючись, відбігли від опецькуватого кухаря. Той запишався перемогою над звитяжними бійцями, взяв ополоника на плече, ніби рушницю, і гордо попрямував охороняти своє кухарське царство. А нашим козакам залишалося тільки чекати обіду.

Іван знову поринув у спогади: згадав Оксану та Чигирин, їхню палку зустріч після повернення з татарського полону. Неясні спогади крутилися у свідомості, як раптом його наче блискавка вдарила.

– Згадав! Згадав! – схопився він з місця.

– Що?! Що згадав?! – стрепенулися побратими, перелякавшись Іванових різких рухів.

– Та того козака, який гроші роздавав, щоб за Острянина голос давали.

– То й що? Козак як козак!

– Та ніби нічого... Але чому він за Острянина, коли я бачив його у почті Павлюка біля порохових варниць

під Чигирином? А в Боровиці його вже не було з гетьманом...

– Ну, то й що? – перепитали побратими. Іван лиш махнув на те рукою і влігся на тапчан, насупивши брови, ніби вирішував складне завдання. Серце підказувало про якусь невідому поки що небезпеку, і це не давало спокою.

Нарешті вдарили у невеличкий дзвін, скликаючи всіх обідати. До куреня почали сходитися запорожці. З червоними від морозу щоками, та ще й розпашілі від горілки, козаки жартували і жваво обговорювали вибрання кошового отамана. На ходу витягуючи казанки та ложки, вони ставали у чергу по кашу. Троє побратимів були тут чи не перші. Але кухар не поспішав частувати ватагу.

– Чого чекаєш, кашоваре? – крикнув хтось із гурту. – Давай хутчіш, бо горілка в животі без діла бовтається!

Кухар, відчуваючи свою перевагу, наче випробовував козацьке терпіння. Але, мабуть, не розрахував, що запорожці були розпалені виборами й горілкою. За зволікання його нагородили кількома стусанами і погнали до печі.

– Ти диви, яка цяця! – гнівалися голодні козаки. – Ще й припрошувати його треба! Зараз ми тебе припросимо!

– Ой, не треба, хлопці! – верещав тоненько кухар, з якого миттю злетіла пиха. – Зараз усім дам їсти... Каша – як золото, така смачна, що у-ух!

Побратими дивилися на цю сцену, ховаючи посмішку у вусах. Як то кажуть, небо помстилося за них руками запорожців. За мить, отримавши казанок каші, кожен зосередився на їжі. У цю зимову пору на Січі різної смакоти було катма, навіть м'ясо не завжди знаходилося. Але козаки вдовольнялися тим, що є, не ремствуючи, бо пережили й набагато гірші часи.

То був початок січня 1638 року. Коронні війська лютували на Придніпровській Україні та на Задніпров'ї, виміщаючи люті на селянах. Людей вішали, розпинали на деревах та спалювали живцем у хатах. Не шкодували ні старих, ні малих. Так поляки мстили за непокору і прагнення до волі, за намагання не вмерти від голоду на рідній родючій землі, коли пани відбирають усе вирощене тяжкою працею. «Господи, чи ти бачиш весь цей жах, що творять звірі у людській подобі?!» – волали люди до неба. А небо мовчки засипало землю рясним снігом, і гори братських могил перетворювалися на білі кучугури. Чимало люду з Лівобережжя утікало до Московії, бо несила було витримати це страждання і страх неминучої смерті. Нелюди навіть не зважали на те, що в опустілих селах та хуторах не залишалося ні душі, щоб працювати на панщині. Звістки про ці катування доходили до Запорожжя. А наприкінці січня на Січ прибув гонець з поганими звістками з Києва. Там стратили київського сотника Богдана Кизима зі сином, котрі воювали проти поляків на Переяславщині та Лубенщині. Тож новообраний гетьман поспішав згуртувати козацькі сили і знову підняти посполитих до зброї. Він розсилав селами й містами універсали із закликом до повстання. Крім того, послав гінця на Дон просити військової допомоги.

Не сиділи без діла й Іван з побратимами. Полковник Скидан наказав їм навчати новобранців шабельного бою. Козаки від ранку до ночі вправлялися новачками. А таких було багатенько – люди збігалися на Січ, аби відомстити ляхам за своїх закатованих рідних. Дивлячись в очі вчорашнім мирним селянам, Іван відчував їхню страшну ненависть і готовність вчепитися у горло клятому пану. Їхня люті холодила серце. Ці люди підуть на ворога з голими

руками, бо втрачати, окрім життя, їм нічого. А для чого життя, коли діточок, як траву весняну, скошили навіки? І немає ні радості, ні щастя, ні надії. Там і дружина кохана лежить закривавлена, бо намагалася прикрити своїх рідненьких. Але... рука ката, вбивши матір, дісталася й до дітей.

Слухаючи вечорами біля вогнища розповіді колишніх посполитих, побратими загорялися ненавистю до ворогів і розуміли, що миру не буде ніколи. Такі страшні звірства пробачити неможливо. Іванові не давали спокою думки про Петка. Їхній поранений товариш залишився у добрих людей в Калантаєві. Ще й нападав страх за кохану, яку прихистила Микитьончиха в Чигирині. Степан, її чоловік, обіцяв відвезти Оксану до Богуслава – та хтозна, чи відвіз. А Іван би не витримав, якби з коханою щось сталося. Їхні короткі побачення були наповнені таким щирим та світлим почуттям, що лиш військова клятва й вірність товариству змушували Івана затримуватися на Січі, а не гнати коня до Чигирини, незважаючи на небезпеку.

Повернення старости

Чигирин спав під снігом, наче ведмідь у барлогу. Дорогами не пройти, хати замело майже під стріхи. А сніг і далі падав густим лапатим пухом, ніби сам Бог хотів сховати містечко під білою ковдрою, щоб відпочило від пережитої біди. Але люди де-не-де ворушилися, викопувалися з-під снігу, розгрібали стежки та дороги.

На ранок снігопад ущух, хмари піднялися і наче розтанули. Червоне сонце ледь видерлося з-за обрію й освітило блискучу снігову пустелю степу, підфарбувавши білі шапки на хатах та засніжені дерева. Дим, що безліччю стрічок струменів над дахами, також вигравав червоними барвами. Чигирин став схожий на дівчину у віночку. Люди, наче мурахи, повилазили з домівок і почали відвойовувати у природи життєвий простір.

Степан разом зі синами розгрібав сніг. Хлопці були ще й самі зростом з лопату, а все поривалися набрати повну шуфлю снігу. Не витримуючи такої ваги, вони впускали з рук держак, ображено хмурачись на батькові підсміювання. А тоді знову набирали на лопати снігу, вже трохи менше, і так потроху розгрібали стежки до хліва, клуні та погребя.

Катерина з Оксаною тим часом поралися біля печі, готуючи сніданок. Дівчина сумувала. Знову розлука й невідомість ярили їй серце. Слава Богу, хатні клопоти трохи відволікали від сумних думок. Катерина була рада з такої помічниці. Тож її гнітила думка, що незабаром доведеться відвезти милу дівчину до Богуслава. Катерина крадькома милувалася Оксаною, помішуючи в казані кашу та перевертаючи вишкварки на пательні. За вінком виблискував сніг, освітлюючи хату. Прояснилися нарешті й обличчя ґаздинь, які побачили, що каша вилізла з казана на той бік, де горів вогонь. А це було гарною прикметою, бо віщувало процвітання. Жінки радісно заметушилися, накриваючи на стіл. Скоро і чоловіча половина сім'ї, розігріта роботою, з'явилася на порозі сіней, струшуючи від снігу чоботи та свитки.

– Ну що, господиньки, дасте гаряченького? – весело гукнув Степан.

– А ви заробили на сніданок? – відгукнулася Катерина, подаючи казанок із кашею до столу, на якому вже стояли миски й полумиски, лежали дерев'яні ложки.

– Аякже! Подивись-но у вікно, наче й не було ніякого снігу! Такі хлопці дужі, що ну! – похвалив батько синів. Ті задоволено засміялися і пригорнулися до батька, бо були ще в тому віці, коли чоловіча гідність не витіснила бажання батьківської ласки. Старшому сину, Грицькові, уже стукнуло тринадцять, а меншому, Петрикові, – одинадцять років. Їхня восьмирічна сестра Наталочка бавилася біля вікна лялькою-мотанкою і весело поглядала на дорослих. Ото справді щасливий вік, коли не бачиш повсюдної біди, а лиш радієш тому миру й любові, яку виявляють рідні, оберігаючи маленьке серце від життєвих потрясінь.

Сім'я хутко стала довкола столу. Степан, поправивши вуса, строго прочитав «Отче наш». Усі перехрестилися і, почекавши, коли сяде батько, теж повсідалися. Катерина спритно розклала кашу, додавши посічених варених буряків. Вони були такі солоденькі, що дітям смакували, наче цукерки. Пшоняна каша, засмажена зі шкварками та цибулею, була напрочуд смачна. Тож і старі, й малі заходилися мовчки наминати, обпікаючи вуста. Попоївши, встали, помолилися й уклінно подякували господарям за смачний сніданок. Катерина з Оксаною вклонилися у відповідь, задоволено всміхаючись. Раптом почувся сильний стукіт у вікно. Усі стривожено презирнулися, намагаючись розгледіти, хто там. Степан зрештою кречкнув і, вдягнувши шапку, вийшов у сіни. Оксані кивнув, щоб сховалася за піччю.

У відчинені двері, знявши шапку і трохи нахиливши голову, зайшов гайдук, що служив у старости Яна Камінського. Похмуро огледівши присутніх, ліниво перехрестився на образи і кинув зверхньо до Степана:

– Сьогодні по обіді приїжджає староста, тому збирайтеся усі біля в'їзду до міста. Будете зустрічати пана старосту й радо його вітати. Чули?! Усі щоб...

– І що, діти також? – спитав здивовано Степан.

– Усі, я сказав! Буду сам хати перевіряти! Як знайду когось, то начувайтесь! Пан староста, мабуть, злий приїде, буде всім непереливки.

– Добре, пане, всі прийдемо... – заспокоїв Степан гайдукка і, дочекавшись, коли той вийде, повернувся до світлиці.

– Оксано, йди-но сюди! – гукнув стурбовано.

Дівчина нерішуче зайшла і спинилася на порозі. Степан взяв її за лікоть та промовив стиха:

– Вдягнешся у щось старе, лице забрудниш сажею. Підемо всі разом, але ти тримайся трохи поодаль, аби ніхто не помітив, що у нас дітей побільшало.

По обіді Степанова сім'я вийшла на вулицю і, приєднавшись до сусідів, попрямувала до в'їзних воріт, над якими височіла обгоріла сторожова башта. Трохи позаду йшла Оксана, одягнена у старий подертий козушок і закутана у вовняну хустку, яка прикривала замурзане сажею личко. Вона човгала великими валянками по натопаному снігу і намагалася не відставати від Степана з сім'єю. Раптом почувся голос Петричихи, їхньої сусідки через подвір'я. То була прикра жінка з підступним характером. Вічно тицяла ніс куди не треба й розповсюджувала плітки. Мабуть, від того ніс її був довгий, прикрашений волохатою бородавкою і крутився на всі боки, наче щось винюхуючи. У компанії з невиразними сірими очима це робило стару схожою на щура, який бігав по смітнику й вишукував, чим поживитись.

– Що це за дитя таке бідне? Чиє воно? – удавано жалісливо заголосила Петричиха. – Степане, це твоє дівча?

Цього Степан з Катериною й боялися. Потрапити на язик Петричиси – однаково, що на палю. Усе вивідає, та ще й допридумує. А тоді чекай чуток на весь Чигирин. Степан повільно обернувся й відповів:

– А це, тітко Домахо, дівчина якась приبلудилася тиждень тому, німенька... – і підморгнув непомітно Оксані. – Ти чого відстаєш? Іди швидше! – звернувся до дівчини. Та зарилася ще більше обличчям у кожух, замукала щось, підігруючи, й підбігла ближче. Степан заспокійливо погладив дівчину по голові.

– Не лякайся, все позаду... – промовив стиха, а тоді знову обернувся до Петричихи. – То, мабуть, тітко Домахо,

дівчина з Вітового... Його тиждень тому поляки спалили, а людей побили й на палі посадили... Ось і прибилася, бідолашна...

– Еге ж, еге ж! – закивала головою Петричиха, ніби погоджуючись. Але по очах було видно, що вона не заспокоїлась – навпаки, цікавість розгорілася ще полум'яніше. Спинив її важкий і суворий погляд Катерини, від якого стара хутко, як на її вік, відійшла, спльовуючи на сніг. Степан з Катериною презирнулися і, ніби згодившись у чомусь, попрямували далі.

На великому майдані біля в'їзних воріт уже зібралась чимала юрба. Чигиринці тихо перемовлялися. Останнім часом староста до них не приїздив, тож чутки ходили різні. Хтось казав, що Камінський поїхав до Варшави, хтось – що збожеволів. Подейкували навіть, що староста загинув. Тож усім цікаво було побачити пана. Він мав приїхати з Черкас ще три дні тому, але затримався через рясні снігопади.

Нарешті гайдуки й жовніри заметушилися, почувши веселий гук вартового з обгорілої вежі:

– Їдуть!

Міщани ставали навшпиньки, заглядаючи у відчинені ворота. Дехто навіть виліз на огорожу. Перетнувши міст через Тясмин, до воріт повзла панська колона. На вигляд вона була наче најжачена списками гусениця. Попереду їхали близько двадцяти драгунів. Їхні коні втоптували глибокий сніг. За ними тяглися сани зі старостою. Позаду ж їхали жовніри і гайдуки, що прикривали небезпечні тили. Колона наближалася, і міський вїйт, махаючи руками та прикликаючи всіх йому вторити, почав вигукувати:

– Слава! Віват! Віват пану Камінському!

Мешканці неохоче вторували:

– Слава! Віват!

– А-а-а! Ліниве бидло!!! – заревли жовніри й кинулись шмагати міщан нагаями. – Голосніше, пся крев! Де ваша радість?! Хазяїн приїхав!

Вигуки стали гучнішими і більш згуртованими, хоча особливої радості у них не відчувалося. Але це більш-менш задовольнило панство, і людей уже не били. Може, щоб староста не побачив насильницької причини тієї «радості».

Передні лави драгунів заїхали у ворота на засапаних конях. Для тварин цей шлях виявився надто складним – довелося копитами проривати снігові завали. За драгунами у ворота заїхали сани з каретою. Однак ні драгуни, ні карета, ані ар'єргард не зупинилися, а відразу попрямували до Замкової гори. Панство та військові осідлали коней і кинулись навздогін, щоб гідно зустріти старосту. Було очевидно, що Камінський – не в гуморі. Тож у панства душа холоділа від зловісного передчуття.

Міщани залишилися одні. Постоявши мовчки, люди почали розходитися по домівках. Коли Степанове сімейство увійшло до хати, обтрусивши від снігу ноги, Катерина з чоловіком одразу ж пішли в дальній кут хати радитись.

– Треба негайно везти Оксану в Богуслав! – твердо промовив Степан. – Я пішов закладати сани.

– Тільки бережіться! – прошепотіла Микитьончиха і притиснулася чоловікові до грудей. Той ніяково погладив її по плечу, не звиклий до вияву ніжності.

– І повертайся швидше! – попрохала дружина, трохи помовчавши. – А як сестра сприйме таку новину?

Степан почував потилицю і задумався на хвилику. Потім проказав:

– Як сестра – не знаю, характер у неї непростий. Але чоловік її, Лаврін, – людина гарна, добра й весела. Він буде тільки радий дівчині, бо у самих дітей немає. А щодо Явдохи, – Степан сів на лаву і Катерину посадив поруч. – Ти ж знаєш її вдачу. Тобі вистачило лише одного разу, на нашому весіллі...

– То, може, до когось іншого відвезти?

– До кого? Усі твої родичі тут, а мої – у Богуславі. Маю надію на Бога, що якось воно буде...

Степан задумався, схиливши голову. Потім ніби очуняв від теплого дотику дружини й усміхнувся.

– Добре, кажи Оксані, нехай збирається, і готуй нас у дорогу, – промовив встаючи. – Шлях неблизький, ще й дороги заметені. Аби тільки Карий витримав...

Степан вийшов із хати запрягати коня. Катерина, ховаючи сльози, зайшла до світлиці. Тут біля печі про щось весело теревенили діти з Оксаною. Микитьончиха покликала дівчину. Підійшовши й побачивши тітчині заплакані очі, Оксана стривожено спитала:

– Щось трапилось, тітко Катерино? Чого ви плачете?

– Трапилось, доню, трапилось... Тобі збиратися пора. Поїдеш у Богуслав, до тітки Явдохи. А плачу?.. Не хочу розлучатися з тобою. Полюбила тебе, наче доню рідну!

– Ой, тітонько! – кинулась Оксана обіймати Катерину. – І я вас полюбила, як маму рідну! А можна мені не їхати?

– Не можна, доню...

Жінки застигли в обіймах, тихо плачучи. Діти притихли й запитливо на них поглядали. У світлиці зависла тривожна тиша. Лише знадвору чути було, як Степан бряжчить збруєю і розмовляє з конем.

Муку каяття

Камінський до замку не поїхав, бо його саме ремонтували, а наказав зупинити карету біля будинку вїта Ничипора Сайдуха. Там староста вирішив оселитися, доки триватиме ремонт. Ничипір був і радий, і стривожений водночас. Звісно, то велика честь для нього, але ще більші клопоти. Постійно бути у полі зору старости його не приваблювало. Але що поробиш, коли обставини змушують підкоритися. Тож вїт, зіскочивши зі саней, підбіг до дверцят карети і відчинив їх, зігнувши спину у низькому поклоні.

– Ласкаво просимо додому, пане старосто!

Камінський трохи затримався, але згодом виліз із карети на світ Божий. Панство заклало від подиву, а жінки аж зойкнули. Волосся Яна Камінського, що вибилося з-під хутряної шапки, було геть сиве, а сам він виглядав, наче мрець – блідий і виснажений, із запухлими очима. Староста холодно кивнув панству й пішов з вїтом до будинку. Розташувавшись у покоях, які виділив йому Ничипір, Камінський усіх відпустив і залишився сам.

Старий поляк сидів у глибокому кріслі, опустивши руки на коліна, і кудись дивився згаслим поглядом. Спокою не давали події минулого півріччя. Вони докорінно змінили

його характер і сприйняття світу. Влада, гроші, кар'єра – усі ці поняття стали старості далекі й не викликали жодних почуттів, окрім байдужості. Натомість у серці пробудилося те, до чого він був колись байдужий: голос совісті та милосердя.

Життя змінилося після того, як збожеволіла його старша донька, Єва. Камінський сприйняв її хворобу як кару Божу за свої несправедні вчинки, а то й злочини. Дівчину довелося відвезти до Варшави й оселити у бенедиктинському жіночому монастирі, залишивши значну пожертву, щоб сестри за нею наглядали. Камінський багато думав про причини такого нещастя. Було б зрозуміло, якби Єва постраждала від рук козаків або повстанців. Але той жах стався під час нападу польських гусарів на колону мирних селян, які їхали на ярмарок і не мали жодного стосунку до повсталих. Те, що Камінський з донькою могли загинути від рук своїх же людей, змусило старосту глянути на життя по-іншому.

Страдницьку душу гризло сумління. Хотілося вийти і привселюдно покаятися. Але Камінський розумів, що після такого вчинку його також запроторять до якогось монастиря, і він не зможе опікуватися сім'єю. А крім Єви, у нього була дружина Анна та менша донька Терезія, що жили у невеликому маєтку під Варшавою.

Староста звів очі догори і подивився в куток, де висіли ікони Ісуса Христа та Богородиці. «І що далі? – спитав подумки. – Невже у мене доля забере найдорожче? Невже вся моя сім'я піде у горнило жертвенного вогню за скоєні мною злочини? Чому, Господи, не покараєш мене інакше? Хай тілесним болем, але не такими тяжкими втратами, які спалюють душу і роблять усе життя марним».

Староста сумно дивився просто в очі Ісуса Христа, які, здавалося, проникали в саме серце й лікували його своїм милосердям. Камінський, відчувши розкаяною душею той цілющий струмінь, упав на коліна перед образом і притиснувся гарячим чолом до підлоги.

– Господи, пробач мені й помилуй мене! Мати Божа, зціли душу мою!

І наче відчинилася загата для сліз, полегшуючи тягар душевний. Староста простояв навколішках аж до ночі, а Ничипір з панством не наважувалися його потурбувати. Ближче до опівночі насмілились заслати до пана служницю, щоб приготувала постіль. Заразом вона принесла глечик теплої води і злила Камінському над дерев'яними ночвами. По тому староста міцно заснув у м'якій пуховій постелі. Мабуть, це вперше за півроку йому не снилися ніякі жахіття.

Золоті сонні

Іван Рубай двома мечами відбивався від чотирьох молодих козаків. Ті, знаючи, що їм нічого не загрожує, намагалися захопити його зненацька: двоє відволікали, нападаючи спереду, а двоє інших ловили мить, щоб вразити зі спини. От Іван начебто з головою поринув у двобій, нічого довкола не помічаючи. Юнаки, що стояли позаду, вирішили, що час настав, і кинулися на Івана з піднесеними шаблями. Але опустити їх так і не встигли. Козак спритно розвернувся та, підстрибнувши, одному вибив шаблю, а другому так зацідив у вухо збитим носом чобота, що той відлетів на кілька кроків. Наступної миті Іван уже обернувся назад і спинив мечами дві шаблі, які ось-ось мали опуститися на його голову. Кілька вправних рухів – і шаблі вилетіли з рук нападників. Ті, залишившись без зброї, розгублено повтікали. Іван задоволено заховав мечі у піхви на спині й промовив трохи захекано:

– Гарно побуцались! Навіть розізлили трохи!

Він підійшов до козака, що лежав на снігу, тримаючись за вухо, подав руку і смикнув на себе, щоб допомогти підвестися.

– Що, козаче, коли болить – не плачеш?! Стояти зможеш?

Козак ствердно кивнув та відійшов до гурту однолітків, які підбадьорливо плескали його по плечах і щось казали, захоплено зиркаючи на Івана.

– А з десятима можеш? – почувся міцний голос. Козаки обернулися й побачили полковника Скидана. Той вийшов з-за товстої старої верби, де, мабуть, і спостерігав за поєдинком.

– Доброго дня, пане полковнику! – хором і вроздріб привіталися молоді козаки, схиляючи голови.

– Доброго й вам! – усміхнувся Скидан у сиві вуса, підходячи до гурту. – А що, хлопці, не вдається вам навіть купую одного майстра подолати?

– Не вдається, батьку! – похмуро відповіли кілька козаків. Решта похнюпили голови й опустили очі в землю.

– То що, з десятима зможеш? – повторив запитання полковник, пильно дивлячись на Івана. Той копнув ніяково сніг і знизав плечима.

– Треба спробувати...

– Спробуй, козаче, спробуй... А я подивлюся, чого вартують молоді. Чи можна вже випускати їх проти ляхів, чи ще зачекати трохи. Бо у ляхів теж є умілі бійці. Не хочу дарма лити козачу кров.

– Ну, хто охочий?! – крикнув щодуху Микола. Він також навчав новоприбулих, яких наприкінці зими зібралося кілька сотень. Звісно, часу було обмаль для доброго вишколу, але основні прийоми шабельного бою, стрілянини з лука та володіння списом новачки вже освоїли. Вони з вогнем в очах спостерігали за показовими двобоями, які влаштовував Іван з Юрком та Миколою. Після загибелі Галагана Іван втратив гідного супротивника у двобої, тому почав навчати побратимів секретам бойового мистецтва. Коли

хлопці вправлялися зі списками, на це дійство збігалися подивитися сотні козаків. Приходили навіть старі поважні лицарі. Спостерігаючи за двобоями, вони схвально кивали головами. А що казати про молодих – ті з роззявленими ротами дивилися, як миготять списи в руках справжніх майстрів, як ті нападають, ухиляються, стрибають та б'ють ногами, спираючись на спис.

Нарешті зібрався десяток охочих помірятися силами та майстерністю з одним Іваном. Той випростався й заплющив очі, щоб зосередитись. Козаки оточили його колом. Кілька хвилин вони стояли, ніби пориваючись бігти з оголеними шаблями, але зробити перший крок не наважувалися. Раптом кілька козаків з різних боків кинулись до Івана, щось горлаючи. За ними рвонули й інші.

– Давай! – крикнув Микола до Івана, який стояв незворушно, ніби нічого не відбувалося. Іван вмить наче ожив – вихопив мечі й закрутився дзигною поміж нападників. Здавалося, ніби страшний вихор закрутив повітря і, з'єднавши хмари зі землею, ламає все на своєму шляху. Отак Іван розкидав сміливців, відбиваючись ногами й ручками мечів, щоб, бува, не поранити. Хлопці розліталися в різні боки, гублячи шаблі та збиваючи тих, хто біг і собі випробувати долю. На якусь хвилю здалося, що козаки от-от навалляться на Івана купою і притиснуть до землі. Але вже за мить знову попадали козачі тіла, збиваючи з ніг товаришів. А Іван притьмом кидався на кожного, хто намагався встати, вибиваючи зброю та б'ючи або ногою, або плазом меча. Його очі горіли завзяттям. Навіть найприскіпливіший критик не знайшов би хоч якоїсь помилки у його діях. Вони були досконалі. Нарешті все скінчилося. Іван стояв у бойовій позі посеред купи козаків. А ті розповзалися

по снігу, шукаючи свою зброю та витираючи розбиті носи. За мить він випростався і звичним рухом крутнув мечі, засовуючи їх у піхви.

– Страшна ти людина! – кркнув Скидан, обійнявши Івана. – Якби я не знав твого доброго серця, то, їй-богу, сам би обходив тебе десятою дорогою.

– Ге-е-ей!!! Слава!!! – загули козаки, які нарешті прийшли до тям і усвідомили, що трапилось. Усі ватагою кинулися обіймати Івана. Він спершу намагався втекти від цього щирого братерського захоплення. Але цього разу гору взяла юрба. Тож Іван здався і лише ніяково всміхався у відповідь.

На цьому заняття закінчилися. Вишикувані козацькі лави попрямували до куренів готувати спорядження та зброю. Над лавами вирував гомін збуджених видовищем козаків.

– А я оце прийшов за вами, хлопці! – промовив Скидан, звертаючись до побратимів. – Пан кошовий наказав вас привести. Має до вас важливу справу.

Полковник гречно вказав, куди йти, і побратими попрямували за козацькими лавами, які пружно ступали, поскрипуючи снігом.

Уже кілька днів, як випогодилось. Лютий добігав кінця, сонце піднімалося щодня вище. У полудень сніг підтавав і брався кіркою. Мороз був неміцний, дихалося легко й вільно. Все довкола блискотіло під сонцем, як у чарівній казці. Ці краєвиди наповнювали серця радістю і надією. Та не тільки краса природи тішила серця. Уже скоро військо козацьке мало виступити проти панів. Усі цього чекали, бо тоді кожен зможе вилити у бою свою ненависть.

Іван з побратимами вже раз побував у кошового – за тиждень після його обрання. Тоді Острянин уважно розпитав

про події під Боровицею, намагаючись зрозуміти, як так сталося, що старшину взяли у полон на чолі з гетьманом. Але ні Іван, ні Микола з Юрком не могли йому допомогти, бо не знали про справи і переговори Павлюка з поляками. Коли ж розповідь дійшла до їхнього прориву з оточення, хлопці по-жвавішали й детально описали ту звияжну подію. Те, що п'ятеро козаків прорвалися крізь лави польських драгунів, здавалося неймовірним і передавалося з вуст в уста. Тим більше, що побратими відвернули на себе увагу поляків, чим скористався Іван Злий з півтисячею козаків і також вирвався на волю. Острянин недовірко слухав Івана й похитував головою, міркуючи собі, що козак трохи прибріхує. Але полковник Скидан, який був присутній при розмові, помітивши сумніви кошового, нахилився і щось йому прошепотів. Погляд Острянина змінився на здивований. Кошовий підвівся й промовив піднесено:

– Слухаючи цю історію, я думав, що це все байки, щоб хоч трохи прикрасити поразку. Але, бачу, то був справді незрівнянний подвиг. Він надовго залишиться у пам'яті народній і стане тим взірцем, на який рівнятимуться тисячі козаків!

Тоді побратимів відпустили з пошаною й наказали навчати новоприбулих.

Сьогодні Іван мав уже вдруге зустрітися з кошовим, і це його сильно схвилювало. Козак сподівався отримати завдання, яке хоч трохи змінить буденне життя.

Острянин зустрів козаків привітно, хоч на обличчі відбилася тривога. Щойно йому надійшла звістка, що урядовий комісар Вацлав Мелецький вирушив на Запорожжя, маючи п'ятсот жовнірів та мобілізувавши чотири тисячі реєстрових козаків під командуванням Ілляша Караїмовича.